

Delft: Barbaraklooster 2 Tijdens het uitgraven van de bouwput voor de aanleg van een parkeergarage kon het vorig jaar op deze plek gestarte onderzoek worden voortgezet. De bouwput ligt aan de binnenrand van de Middeleeuwse stad op de plaats van de achtererven van de Oude Delft. De bouwput is 64 m lang en 19,5/27 m breed. In het middeldeel van de bouwput was het vlak verstoord door een 15 x 22 m grote kelder uit deze eeuw.

Het terrein ten zuiden van de kelder behoorde oorspronkelijk tot het gebied van het Barbaraklooster. Daar werd aansluitend op de vorig jaar gevonden 2,7 m brede sloot met een beschoeiing van planken het verlengde van die sloot blootgelegd. In tegenstelling tot wat eerder werd verondersteld, blijkt dat de sloot niet doorloopt tot in de stadsvest, maar eerder stopt. In de bedding van de sloot werden verschillende voorwerpen uit de 16e eeuw van ceramiek en metaal gevonden. Twee grote ijzeren (slagers?) messen en een grote houten kist behoren tot de opvallendste vondsten. In de vulling werden ook menselijke fecaliën aangetroffen die het aannemelijk maken dat de vulling in de sloot een overstort is van een beerput. De sloot lijkt aan het einde van de 16e eeuw te zijn gedempt toen het Barbaraklooster werd verbouwd en ingericht als weeshuis.

In de rest van de bouwput werden enkele greppels en vele afvalkuilen gevonden. Sloten en kuilen waren over het algemeen met mest en enig huisvuil opgevuld. In één van de kuilen werd het kadaver van een 16jarige merrie gevonden. Eén van deze sloten liep parallel aan de huidige rooilijn en was de sloot waarin het water van de stadswal werd opgevangen. De keermuur van de binnenzijde van de stadswal werd in het noordelijke deel van de bouwput op de plek van de huidige rooilijn teruggevonden. Dwars op deze keermuur liep een greppel die de begrenzing vormde tussen twee erven waarvan de huizen aan de Oude Delft stonden.

Gemeente Delft, sectie AMA

E.J. Bult

Delft: Voorstraat 22 (afb. 18) Tijdens het vervangen van oudbouw door een nieuwe achterbouw werd archeologisch onderzoek naar de bodemopbouw en aanwezige gebouwresten in de ondergrond ingesteld. Het terrein ligt langs één van de twee hoofdgrachten van Delft. De vraag was in hoeverre de oudste bewoning er op terpen werd gebouwd, of dat de eerste bewoning op het oude maaiveld had aangevangen. Een haaks op de gracht gegraven sleuf bood hierop geen antwoord, omdat niet dicht genoeg bij de straat kon worden gegraven.

De vaste ondergrond bestond uit klei en lag op het hoogste punt op -1,5 m NAP. Hierop had men het maaiveld met vooral mest, puin en vuile klei tot +0,5 m NAP opgehoogd. Het oudste aardewerk dat onderin de ophoging werd aangetroffen, dateert uit het begin van de 13e eeuw.

Van de gebouwsporen was een grote kelder van 9,5 m breed en 6 m lang de meest opvallende. Deze kelder was gemetseld met bakstenen van 21 x 10 x 4,5 cm en dateert uit de tweede helft van de 15e eeuw. Vermoedelijk hoorde deze kelder toe aan een bierbrouwerij.

Elders op het terrein werden zes beerputten aangetroffen, waarvan de meeste door schatgravers waren geplunderd. Eén beerput leverde een nog ongeschonden inhoud op. Tot de vondsten behoort een bodemstuk van een 15e-eeuwse tinnen kaarsenstandaard, een versierde benen naald en vele voorwerpen van ceramiek, waaronder een 16e-eeuwse baardmankruik van steengoed (afb. 18).

Gemeente Delft, sectie AMA

E.J. Bult

Dordrecht-Statenvlein (afb. 19) Tussen 3 maart en 19 december 1997 vond de eerste fase van het archeologisch onderzoek op het Statenvlein in het centrum van Dordrecht plaats. De lo-

Afb. 18. Delft: Voorstraat 22. 16e-eeuwse baardmankruik, gevonden in een van de beerputten. Foto A.M. Huf, gemeente Delft, sectie AMA.

Afb. 19. Dordrecht: Statenplein. Overzichtsfoto van de opgegraven stadshuizen. Foto gemeente Dordrecht.

catie was om twee redenen van bijzonder belang. Ten eerste is Dordrecht oorspronkelijk een stad zonder pleinen waardoor alle Dordtse pleinen zijn gesitueerd op plaatsen waar ooit woonwijken lagen. Het Statenplein werd aan het begin van de zestiger jaren van deze eeuw aangelegd in het kader van de sanering van een verkrotte binnenstad, waarbij tegelijkertijd parkeermogelijkheden werden geschapen voor bezoekers aan het nieuwe winkelhart van de stad. Men heeft nu weer spijt van dit plein-idee, waardoor ongeveer de helft van het Statenplein weer wordt volgebouwd. Hier ontstaat een nieuw winkelcentrum. De tweede reden hangt samen met de ontwikkelingsgeschiedenis van Dordrecht. De oudste bewoning moet men zoeken op beide oeverwallen langs het centrale water, de Thure (driht). Nadat geografische omstandigheden het mogelijk hadden gemaakt dat de graaf van Holland deze oorspronkelijke veennederzetting een meer centrale rol toebedeelde, groeide Dordrecht omstreeks 1200 uit tot een ware *main port*. Parallel aan deze economische oppepper deed zich het probleem van een vestigingsoverschot voelen. Nadat eerst de oevers langs het centrale water waren volgebouwd, stond het stadsbestuur voor de vraag waar immigranten nu te huisvesten. De keus viel daarbij o.a. op het gebied van het latere Statenplein. Het is aldus een van de eerste nieuwbouwwijken van Dordrecht die wij onderzochten.

Het onderzoek richtte zich op drie aspecten: 1. Hoe oud is die veronderstelde nieuwbouwwijk? 2. Wat is de aard van een sloot die loodrecht op de oeverwal dwars door die nieuwbouwwijk was gegraven? 3. Onder welke sociale en economische condities woonde men hier?

Ad 1) De oplossing omtrent de ouderdom van de bewoning bleek uiteindelijk veel ingewikkelder dan op voorhand was voorzien. Zeker zijn de volgende zaken. Oorspronkelijk bevond zich hier een veengebied. Het veen werd op gemiddeld 6 m onder het huidige maaiveld aangetroffen, maar was op sommige plaatsen meer en op ander plaatsen minder verdrukt, waardoor uiteindelijk een golvende lijn ontstond, met een maximaal hoogteverschil van ca. 1 m. Het lijkt erop dat dit veengebied werd ontwaterd door kleine ontginningsloten, waarvan er mogelijk één in de ca. 40 x 20 m grote werkput werd aangetroffen. Echte bewoningssporen uit de periode van deze sloot zijn niet aangetroffen, wel sporen van gebruik, waaronder enige afvalkuilen en een korte houten paal. Het materiaal dat aan deze vroegste fase gekoppeld kan worden, waaronder een kogelpot van het type Paffrath en wat proto-steengoed, valt voorlopig te dateren omstreeks 1225. In de volgende drie meter zijn het niet alleen de ophogingspakketten die de aandacht trokken, maar ook de circa vier niveaus met houten huizen. De huizen hadden een haardplaats van bakstenen met een ingegraven vijzel als aspot. Rondom één van deze huizen heeft een houten voetpad gelegen. In een enkel geval waren de houten palen van de huizen nog bijzonder goed bewaard gebleven, waardoor nieuwe inzichten konden worden verworven over de bouw van het houten huis in de stad. In één van deze huizen, toebehorend aan de 14e eeuw, moet een leerbewerker hebben gewoond. Waarschijnlijk had hij zijn werkplaats naast zijn huis. In de omgeving moet ook een leerlooier actief zijn geweest. Hoewel er slechts één looikuil werd ontdekt, was er veelvuldig sprake van slootjes en kuilen met run en lederafval. Ook werden vele halffabrikaten, afgetrapte schoenen en andere lederen voorwerpen aangetroffen. Het meest interessant is een grote ronde lap leder, diameter 51/52 cm, geheel versierd met heraldische figuren, dat moet dateren uit de laatste fase van de 13e eeuw. Uit de 14e eeuw hebben we honderden vormen van schoeisel, maar ook tientallen zwaardscheden en ruim honderd prachtig bewerkte dolk- en messcheden aangetroffen.

Omstreeks 1375 moet er een grote structuurverandering hebben plaatsgehad. Niet alleen de leerbewerker verdwenen van het terrein, maar ook hun houten huizen en met hen de rijkdom van deze welgestelde ambachtslieden. Hun plaats werd ingenomen door veel minder

goed bedeelde ambachtslieden en arbeiders. De grote houten woningen werden vervangen door kleinere bakstenen huizen (4 x 9 m), die nu aan een nieuwe binnenstraat kwamen te liggen, de Kromme Elleboog. De erven van deze huizen eindigden op de boorden van een nieuw gegraven ontwateringssloot. Het Archeologisch Team Statenplein kon vier van deze huizen in zijn totaal opgraven, inclusief het gehele achtererf. In vele gevallen bleven deze huizen, met de nodige aanpassingen, bestaan tot de aanleg van het Statenplein. Met andere woorden, de wijk die moest wijken voor het Statenplein was circa 600 jaar oud. Daaraan vooraf ging echter nog een bewoningsfase van circa 150 jaar. Het is de vraag of dit werkelijk de oudste bewoning ter plaatse is. In 1998 staat deze vraag centraal in de tweede fase van het onderzoek, dat wordt uitgevoerd langs de Kolfstraat.

Ad 2) De genoemde ontwateringssloot (*sprant* in Dordrecht) die de erven van de Kromme Elleboog scheidde van de Kolfstraat komt al voor op de oudste stadsplattegrond van Dordrecht, van Jacob van Deventer (1545). Verondersteld werd dan ook dat deze tot de oudste veenontwateringssloten behoorde en daarmee tot de eerste fase van de bewoning van dit gebied. Het onderzoek maakte duidelijk dat dat niet het geval was. De ouderdom kon niet verder worden terug gevolgd tot ca. 1375. De ca. 4 m brede sloot heeft open gelegen tot het midden van de 19e eeuw. In die tussenliggende periode werd uit de sloot water geput, maar zal er ook afval in zijn gedumpt. In ieder geval bleek de sloot een ware *Fundgrube* vol aardewerk en metaal. Door het gebruik als stortplaats stonden de sloten letterlijk in een kwade reuk. Als gevolg van een cholera-epidemie in 1832 besloot het gemeentebestuur van Dordrecht dan ook tot het gedeeltelijk dichtwerpen van de open riolen en het aanleggen van een rioolstelsel ter plaatse. Tot 1962 is het tracé van de voormalige sloot als een sedert 1854 bestrate brandgang achter de huizen intact gebleven. De vraag of de sloot ooit doorgelopen heeft tot aan het centrale water kon niet worden beantwoord. Op basis van deze opgraving ligt het niet voor de hand hier vanuit te gaan.

Ad 3) De bovengenoemde tweedeling in de huizenbouw (houtbouw versus baksteenbouw) betekende ook een tweedeling in sociaal-economisch opzicht. Vóór de renovatie van dit stadsdeel aan het einde van de 14e eeuw woonden er relatief welgestelde leerlooiers en leerbewerkers in grote houten huizen, met naastgelegen werkplaatsen. Hun rijkdom is ten dele af te lezen aan de rijk versierde half- en eindfabrikaten en aan de voorbeelden die zij op leien vastlegden, zoals een prachtige Lam Gods of een niet minder indrukwekkende Calvariescène. Historische bronnen over hun rijkdom ontbreken. Die zijn er gedeeltelijk wel over de bewoners van de na 1375 langs de nieuwe Kromme Elleboog gebouwde huizen, vaak niet meer dan éénkamerwoningen die pas in de 15e eeuw werden uitgebouwd. Het gaat om arm-lastige ambachtslieden en arbeiders, zoals messen- en speldenmakers, wevers en twijnders, lintwerkers en kussenmakers, kalkdragers en houthakkers. Uit diverse kohieren is op te maken dat ze weinig of geen belasting betaalden. Deze armoede is niet alleen af te lezen aan de krakemikkig gebouwde huizen, maar weerspiegelt zich ook in de mobiele vondsten. In de late 14e en 15e eeuw overheersen steengoed en grijs aardewerk, vanaf de 16e eeuw vooral het rode aardewerk. Majolica en faïence komen sporadisch voor, evenals glaswerk. Porselein ontbreekt vrijwel. Luxer aardewerk uit het geïndustrialiseerde tijdperk is evenmin aanwezig.

Wanneer er al wat rijker materiaal tussen zit, zoals een terracotta schouw voorzien van zandsteen coating, dan heeft dat meer te maken met de kennelijk beter gesitueerden die aan de Kolfstraat woonden, dan met de armoedzaaiers aan de Kromme Elleboog. Dit beeld, dat aan het einde van de 14e eeuw ontstond, bleef nagenoeg onveranderd tot kort na het midden van de 20e eeuw.

Mocht uit het bovenstaande misschien het beeld naar voren zijn gekomen van een onderzoek dat nauwelijks interessant materiaal opleverde, dan is het hier de plaats om dat beeld grondig te nuanceren. De meer dan 1500 kratten vol vondsten tonen aan dat er in bijna 750 jaar veel werd aangeschaft en weer werd weggeworpen. Doordat er ambachtslieden woonden hebben we de beschikking gekregen over gebruiks- en verbruiksmaterialen, over half- en eindproducten, over duizenden stuks leder, over honderden messen van de messenmaker, tientallen spelden, naalden, vingerhoeden etc. van de speldenmaker. Honderden metalen voorwerpen, prachtig aardewerk, met name uit de 13e en 14e eeuw en maar liefst 130 pelgrimsinsignes die vooral in de ophogingspakketten voorkwamen. Doordat we vier erven van voordeur tot schuurdeur konden onderzoeken en vrijwel al het materiaal is bemonsterd, hebben we ook grote verwachtingen van het gecombineerde onderzoek naar archeobotanisch en archeozoologisch materiaal, alsmede het onderzoek naar ongewervelden. Een eerste klein succesje op dit terrein is er al: uit een 17e-eeuwse beerput kon de kop van een hondenvlo worden onderzocht.

Vanaf 24 april t/m 19 december was naast de opgraving een keet ingericht als archeologisch informatiecentrum, dat op werkdagen geopend was en soms ook op zaterdag en zondag. In totaal hebben ca. 11.500 mensen een bezoek gebracht aan de vier exposities die hier werden gehouden.

Gemeente Dordrecht

J.P.C.A. Hendriks

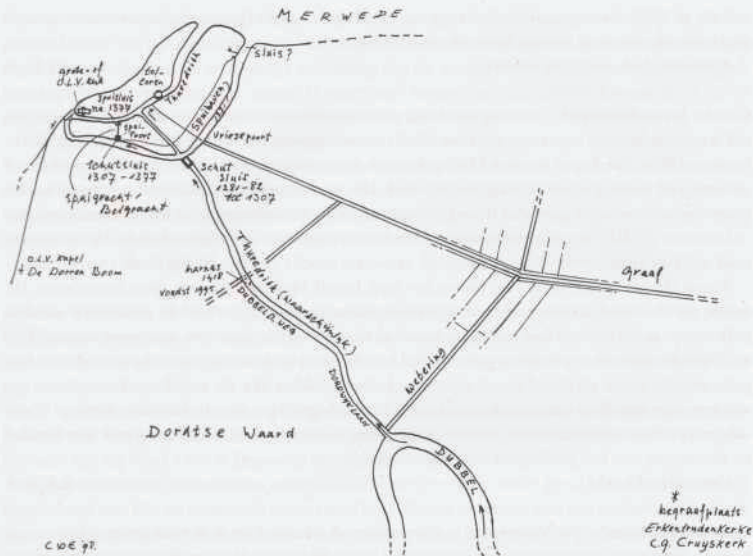
Dordrecht: Dubbeldam-Dubbelsteynpark (afb. 20) Bij baggerwerkzaamheden in sloten en vijvers in de buitenwijken van Dordrecht worden soms verrassende vondsten gedaan. Zo werden in juli 1997 in het Dubbelsteynpark vondsten aan het licht gebracht van ca. 1100 tot 1421, toen de Sint Elisabethsvloed de Grote Waard teisterde. Hier lag voor 1421 hoogstwaarschijnlijk het gehucht Cruyskerk of Erkentrudenkerke. De begraafplaats van de dorpskerk werd door de ROB en leden van de AWN-afdeling Lek- en Merwestreek in 1990 opgegraven *naast* het genoemde park (Van der Esch e.a. 1992).

De vondsten van de zomer 1997 strekten zich uit op de oever van de voormalige rivier de Dubbel, waarvan de loop door boringen in dit park nauwkeurig kon worden bepaald. Het vondstmateriaal loopt uiteen van fragmenten aardewerk zoals o.a. Paffrath, Elmpt, Langerwehe en Siegburg tot schoenrestanten en bakstenen van verschillende formaten. Verder diene genoemd te worden een fragment van een zandstenen vijzel (mortier), een tinnen kinderspeelgoed-bordje, een fragment van een tinnen pelgrimsinsigne van een ridder met schild en zwaard, de resten van een aalkub, een pijlpuntje en drie munten, waarvan er twee konden worden gedetermineerd (KPN Leiden, B.J. van der Veen): Born, dubbele milt van Jan van Salm, 1398-1400 en 1/8 groot Holland van Willem VI em. 1405 (1404-1417).

AWN-afd. Lek- en Merwestreek

C. van der Esch

Dordrecht: Dordwijklaan en Dubbeldamseweg (afb. 20) Tijdens baggerwerkzaamheden in Dordrecht, waarbij tijdelijk sloten en vijvers werden drooggepompt om de bagger te kunnen verwijderen, is in het najaar van 1997 vast komen te staan, dat waarschijnlijk de Thuredriht het tracé heeft gevolgd van bovengenoemde straten (Van der Esch 1998a). De naam Thuredriht of Thuredrech wordt voor het eerst genoemd in de oorkonde van 1064, welke na recent onderzoek op ca. 1122 is te dateren. Het is evenwel tot nu toe niet helemaal duidelijk, of in de oorkonde het latere Dordrecht of het watertje door de stad bedoeld wordt. In elk geval gaan de meeste auteurs van het laatste uit. In een andere oorkonde uit 1200 wordt de stad beschreven als 'liggende aan beide zijden van het water'. Delen van de vroegste neder-

Afb. 20. Dordrecht: Dubbeldam-Dubbelsteynark. Historisch-geografische situatieschets m.b.t. de waarschijnlijke loop van de Thuredrith.

zettingen op terpen langs deze veenstroom, de Oude- of Voorstraathaven, zijn in het verleden door de ROB opgegraven. Het gebied buiten de stadsmuren is door de Sint Elisabethsvloed lange tijd een speelbal van het water geworden. De op- en aanwassen worden voor het eerst in de 16e eeuw in kaart gebracht. Een kaart van Jacob van Deventer uit 1565 toont een kreekje ten zuidoosten van Dordrecht, temidden van gorzen en eendenkooien. Dit kreekje is zoals nu met zekerheid is gebleken de Middeleeuwse scheepvaartverbinding tussen de eveneens verdwenen rivier de Dubbel en de oude stad Dordrecht. Deze noordelijke tak van de Dubbel is en was een belangrijk onderdeel van de moeilijk te reconstrueren waterstaatkundige toestand rond Dordrecht. Over de loop bestond reeds lange tijd onenigheid onder historisch-geografen. In de 17e eeuw werd een kade op de half met zand gevulde kreek gelegd, die nu de Bleekersdijk, Dubbeldamseweg en de Dordwijcklaan is (Van der Esch en Koorevaar 1995).

De Dubbel is in zijn geheel verdwenen onder afzettingen van na 1421. Op de boorden van de kreek is een relatief dunne kleilaag afgezet, hetgeen door middel van diverse smalle proefsleufjes in de slootbodem naast de genoemde wegen kon worden vastgesteld. De samenstelling en dikte van deze oeverwal moet in de toekomst ook langs de Voorstraathaven direct langs het water aangetoond worden, wil men volledige zekerheid omtrent het hele tracé hebben.

De scheepvaart vanuit Vlaanderen en Brabant ging dus over de Maas, Dubbel, over de nu ontdekte kreek en binnen de stadsmuur via Bagijnhof en Visstraat naar de Toltoren en Marktveld. Het water langs de Grote Kerk was al aanwezig voor 1282. Een belangrijke eerdere

vondst, in 1995, bestond uit onderdelen van een harnas uit 1418 op een andere locatie onder de Dubbeldamse weg (zie de Kroniek over 1996).

AWN-afd. Lek- en Merwestreek

C. van der Esch

Gouda: Jeruzalemkapel Voorafgaand aan de voorgenomen restauratie van de Jeruzalemkapel is een onderzoek ingesteld naar eventuele aanwezigheid van archeologische sporen (Steehouwer 1998). De kapel is rond 1500 gebouwd door de priester Gijsbrecht Raet en bestond uit een rechthoekig en een twaalfhoekig deel. Het onderzoek vond plaats in het twaalfhoekige gedeelte en werd uitgevoerd door het Instituut voor Bouwhistorische Inventarisatie en Documentatie (IBID) in samenwerking met de Archeologische Vereniging Golda. Voornaamste doel was het lokaliseren van een mogelijk aanwezig model van het Heilig Graf.

Tegen de zuidgevel werd een bijzonder type haard blootgelegd met twee bouwfases. De eerste fase bestond uit een rechthoekige stookplaats met een aspot en kan rond 1600 worden gedateerd. In de tweede fase kreeg de haard drie gemetselde asputten, daterend tussen 1650 en 1800. De bouwfases kunnen gerelateerd worden aan verbouwingen in de periode dat het gebouw niet meer als kapel in gebruik was. In het midden van de kapel werd een muur gevonden met dezelfde baksteenformaten en funderingsdiepte als de kapelfundering. Waarschijnlijk is het een restant van oudere bebouwing. Geconcludeerd moet dan ook worden dat de fundering van het grafmodel niet is gevonden.

Gemeente Gouda

R.S. Kok

Gouda: Molenwerf De Molenwerf is een opvallend ronde, door water omgeven structuur in het centrum van Gouda met een diameter van 55 tot 60 meter. In de archieven wordt voor het gebied ten zuiden van de Sint Janskerk melding gemaakt van eigendommen van de heren van der Goude. In 1368/1369 is er een bouwwerk afgebroken, waarbij 15.000 stenen zijn vrijgekomen die zijn gebruikt in het nieuwe kasteel aan de IJssel. Deze gegevens vormden de aanleiding voor de veronderstelling dat de Molenwerf het restant is van een rond kasteeltype, wellicht een motte (Van Dasselaar en Sprokholt 1993). In het kader van eventuele bescherming van het terrein is in augustus 1997 door leden van de Archeologische Vereniging Golda een proefonderzoek verricht.

Na een hoogtemeting en booronderzoek werd in de Kostertuin een putje van 2,5 bij 1 m gegraven, loodrecht op de omringende gracht. In dit putje werd een 0,9 m dikke muur aangetroffen op ca. negen meter evenwijdig aan de gracht. Deze muur bestond uit zeer los gemetselde bakstenen en fragmenten baksteen (lengte 23/25 cm) en is later gebruikt als fundering van de huizen die langs de gracht zijn gebouwd. Opvallend was het voorkomen van een puinlaag bestaande uit kloosternoppen, formaat 29,5/30,5 x 15/16 x 6,5/7,5 (datering tweede helft 13e/eerste helft 14e eeuw?). Deze puinlaag sluit aan op de bovenkant van de eerder genoemde muur. Werd deze muur wellicht gebouwd als keermuur bij de sloop in 1368? Het bodemprofiel onder deze laag, dat voornamelijk met behulp van het booronderzoek werd geconstrueerd, toont tot een diepte van 5 meter enkele duidelijk verschillende lagen klei, die hellen vanaf het midden van de Molenwerf naar de gracht. Het weinige oude aardewerk (proto-steengoed en kogelpot) dat in deze lagen werd aangetroffen, is te dateren tussen 1220 en 1240. De aanwezigheid van een motte kan vooralsnog niet worden bevestigd noch weerlegd, maar de aanwezigheid van een stenen gebouw in het centrum van Gouda is voor deze periode zonder meer opmerkelijk.

Gemeente Gouda

R.S. Kok/Archeologische Vereniging Golda, M. van Dasselaar